

ANNO

Harderwijk

Gave stad

surfend door de geschiedenis

In nomine S^ce et individue trinitatis. Ego Otto Comes Belgie & Suophe in perpetuum. Omnia facta mortalium temporalium
secundum motum & peccantibus hominibus, ipsorum facta simul intereunt. Quare necesse est ut, ut sua natura tendunt ad mei-
tam, licet aymuniclo fulciantur & ab oblivionis incerta defendantur. Notum igitur posteris presentis scripti testimonio transmi-
tum, quod ego Otto Belgie & Suophe Comes, Civitati in Herderedich & civibus in ea commorantibus, & postmodum mansuris
annuale forum & ebdomadale, et omne liberum cum necessitate regum suorum, ex phabito consilio dilecti matris mee venabilis Dⁿⁱ
Richardis Abbisse de Ruremunde. Sicut cognati mei Dⁿⁱ Henrici de monte dⁿⁱ fridici de Redhe fr^{is} domⁿⁱ theu-
nicorum, Dⁿⁱ Arnoldi de Walehem, magⁿⁱ Danielis quib^{us} filio tota terra n^{ost}ra, aliorumque cognatorum meorum & amicorum
nobiliu virorum & ministerialiu meorum contuli, ut ipsa Civitas eade hereditate, & cum suis & archiepis fenu, ita tam quod
nullum hominem, nullum hereditatem meam, aut nobilibus habitantibus meis, vel ministerialibus meis, sub iugo servitutis attinente, in consensu meo
& heredum meorum & nobiliu hominum & ministerialiu meorum, in eadem recipiat, & eorum actum agerent. Cuiusmodi Civitatis sue an-
te dederit postmodum dabit, & dum ibidem duabus noctibus ante illud mansurum accipere, fenu & stmina que habet eorum meam, et
heredum meorum & eorum que mecum vel cum heredibus meis veniunt, in aliquo emptore ministerialium, dum autem ibi diutius mansurum ve-
nit, & fenu & stmina quibus. Ut auctore hoc factum ratum & firmum permaneat, presentia feci conscribi, & sub testimonio
p^{re}sentis Dⁿⁱ Richardis Abbisse & sup^{er}notatorum, videlicet Dⁿⁱ Henrici de monte fr^{is} fridici de Redhe, Dⁿⁱ Arnoldi de Wale-
hem magⁿⁱ Danielis, & nobiliu hominum meorum, Dⁿⁱ Arnoldi de Diede & suorum fr^{is} Dⁿⁱ fridici & Dⁿⁱ Gerhardi, Dⁿⁱ Gi-
selberti de Brunchurst, & ministerialiu meorum, Dⁿⁱ xpiani de Arnhem, Dⁿⁱ Alberti de dolren, Dⁿⁱ Theodici de Dame,
Dⁿⁱ Johis de Marsche, Dⁿⁱ Wilhelmi de Brasflo, Dⁿⁱ Johis de Sallandia, Dⁿⁱ Wilhelmi de Visepere, & Dⁿⁱ Nicolai de
Oubusen, & aliorum multorum hominum meorum sigilla mei munimine roboravi. Et in Arnhem anno Dⁿⁱ. M. CC. XXX. primo.
Regnante D^{no} fridico Romanorum Imperatore, D^{no} Henrico Archiep^o Col^{oniensi} & D^{no} Alibrando Ep^o Treverensⁱ.
11. Idus Junij.

Het mysterie van Harderwijk

Heden

Harderwijk: een stad met ruim 40.000 inwoners.

Harderwijk: toeristenstad.

Harderwijk: waterstad.

Harderwijk: groene stad.

Harderwijk: centrumstad.

Harderwijk: woonstad.

Harderwijk: geschiedenisstad.

Kortom, Harderwijk: oud, nieuw en dynamisch, een mengeling van verleden en heden.

Verleden

Wanneer begint het verleden van Harderwijk? Niemand die daar een goed antwoord op weet. Sterker nog, zelfs de naam Harderwijk is een mysterie. Bekende verklaringen zijn 'wijkplaats voor herders' en 'woonplaats op harde grond'. Niet lang geleden lanceert een hoogleraar een interessante nieuwe theorie: Harderwijk betekent 'wijk van Hierden'. Anders gezegd, Hierden heeft oudere papieren dan Harderwijk. Met harde, archeologische bewijzen komt de professor niet op de proppen. Daarom blijft het mysterie van Harderwijk nog steeds een mysterie.

Ijstijden

Weten we dan helemaal niets over Harderwijks oudste verleden? Zo erg is het ook weer niet. Harderwijk ontstaat op een hoge plaats, aan de noordoever van een beek. Die hoge plaats is een erfenis uit de voorlaatste ijstijd, zo'n 200.000 jaar geleden. Scandinavische gletsjers ploegen de bodem van de latere Veluwe om. Er ontstaat een golvend landschap.

De laatste ijstijd begint ongeveer 75.000 jaar geleden en duurt tot 8000 v.Chr. Nederland blijft buiten het bereik van de gletsjers. Het klimaat lijkt op het tegenwoordige klimaat in noordelijke delen van Rusland. Nederland verandert in een toendra. In de lange winters woeden zware zandstormen. Grote hoeveelheden zand bedekken het landschap. Vandaar de term dekzand.

Dekzandrug

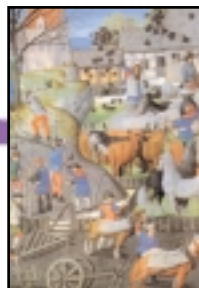
De hoger gelegen plekken blijken geschikt voor bewoning. Lang na de laatste ijstijd ontstaat op zo'n dekzandrug een nederzetting, het begin van Harderwijk. Wanneer de eerste 'Harderwijkers' zich hier vestigen is een goed bewaard geheim. Of iemand dat geheim ooit ontsluit, is de vraag. Geen enkele bron kan ons er iets over vertellen. De hoop is gevestigd op archeologen, die wellicht in de toekomst meer aanwijzingen vinden over Harderwijks begin.

Kantjeboord

Haast letterlijk wordt het kantjeboord voor Harderwijk. Het kleine Flevomeer (of Almere) groeit uit tot een geduchte zee. Nederzettingen als Bidningahusum en Ark verdwijnen in de Vroege Middeleeuwen in de golven. Harderwijk redt het net. De stadsmuur aan de zeezijde behoedt de stad diverse keren voor de ondergang.

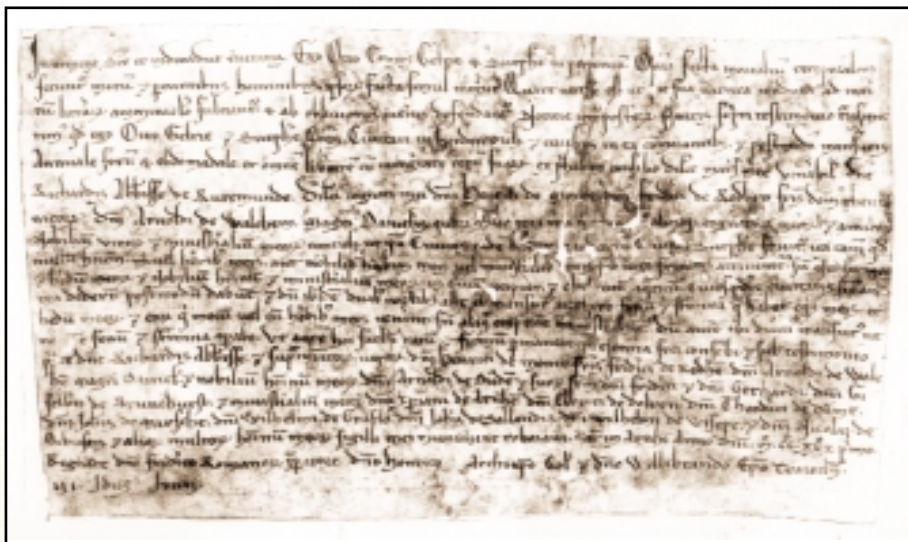

Een kamp uit de prehistorie

Boerenbedrijf in de
Middeleeuwen

Een echte stad

Een deel van de oorkonde uit 1231

Vroonhoeve

Het leven in het begin van de 21e eeuw is totaal anders dan zo rond 1200. Landbouw en veeteelt spelen in een groot deel van de Middeleeuwen een hoofdrol. Handel en industrie komen nauwelijks in het stuk voor. Harderwijk ontstaat naast, of misschien zelfs uit een zogenaamde vroonhoeve, de boerderij van een heer. Vroon betekent zowel heer als domein, het landgoed van een heer. De meeste middeleeuwse

boeren zijn afhankelijk van een heer. Ze moeten helpen bij het bewerken van zijn land. Ook staan ze een deel van hun oogst af, uiteraard niet vrijwillig. Het is een plicht.

Sint Marie

De Vischmarkt is waarschijnlijk het oudste stukje Harderwijk. Waar toeristen nu zich vergapen aan de horeca en aan de fraaie panden, ligt in de 13e eeuw een vroonhoeve waar boeren hun producten (moeten) afleveren. De heer van deze vroonhoeve is geen gewone heer. Vroonhoeve Selhorst is eigendom van Utrechtse geestelijken, het kapittel van Sint Marie. De producten van de kapittelboerderijen uit de buurt van Harderwijk gaan per schip naar Utrecht.

Sint-Nicolaaskerk

Een vroonhoeve is meer dan een boerderij. Feitelijk is het een kleine nederzetting. Wij weten dat bij de Selhorst een kerk hoort, de Sint-Nicolaaskerk. Ondanks driftig graven en zoeken is de precieze plek van de oudste Harderwijker kerk nog niet opgespoord. De Luttekepoort wordt ook wel Sint-Nicolaaspoort genoemd, terwijl de weg van de kerk naar de poort de Kerkstraat heet. Dat zijn zinnige aanwijzingen. Ook is bekend dat tot de bouw van de Onze Lieve Vrouwekerk, de tegenwoordige Grote Kerk, de Sint-Nicolaaskerk ook parochiekerk voor de inwoners van Harderwijk

is. Selhorst is daarom waarschijnlijk ouder dan Harderwijk. Het wordt echter eentonig: we weten het niet zeker. Geschiedenis kan frustrerend zijn.

Eindelijk stadsrechten

Op 11 juni 1231 verleent graaf Otto II van Gelre stadsrechten aan de nederzetting in de buurt van de Selhorst, dus aan Harderwijk. Stadsrechten maken een nederzetting tot een echte stad. Harderwijk krijgt het recht een jaarmarkt en weekmarkten te houden. Dat betekent handel, vertier en verdiensten. De nieuwe stad mag ook tol heffen. Dat levert flink wat inkomsten op. Er is weleens getwijfeld aan de echtheid van de officiële oorkonde waarin de stadsrechten van Harderwijk staan. Nauwkeurig onderzoek toonde echter aan dat het een echt document is. De tekst is namelijk op een nieuw stuk perkament geschreven. Letterlijk een onvervalst bewijs.

Muren

Dank zij het stadsrecht mag Harderwijk muren bouwen. Het wordt eentonig: we weten niet wanneer 'de eerste steen' is gelegd. In ieder geval vóór 1294. Uit dat jaar hebben we namelijk een document over een stuk land buiten de stadsmuren, tussen de Grote en de Luttekepoort. Overigens ligt de Selhorst vlakbij dit deel van de Harderwijker stadsmuur.

Een tekening van de
stadsmuur bij de
Vischpoort

Een middeleeuwse straat

Harderwijk vanaf de landzijde. Een gravure uit 1580

Heer Aaltsz

Zoals vrijwel alle middeleeuwse Nederlandse steden, is Harderwijk een kleine stad. De bebouwing beperkt zich in de begintijd tot het gebied tussen de tegenwoordige Grote Poortstraat, de Luttekepoortstraat en de Wolleweverstraat, tot aan de Heeraaltszstraat. In het *Straatnamenboek van Harderwijk en Hierden* staat dat de Heeraaltszstraat vermoedelijk de oudste straatnaam van Harderwijk is. In 1432 schrijft iemand deze naam op. Dat document is bewaard gebleven. Heeraaltszstraat herinnert aan heer Aaltsz. Wie dat is? Een groot vraagteken. Misschien een pastoor of een geestelijke van het Minderbroederklooster.

Uitbreiding

Het kleine Harderwijk breidt vermoedelijk in 1315 fors uit. In zuidwestelijke richting. Het klooster van de Minderbroeders komt in de stad te liggen. Dat klooster is kort daarvoor gesticht. De Minderbroeders zijn volgelingen van Franciscus van Assisi (1182-1226). Deze Italiaan preekt echte armoede, om bij het dienen van God niet door rijkdom te worden afgeleid. Een eeuw later breidt de stad in noordwestelijke richting uit. Veel minder fors dan de vorige keer. Opnieuw komt een klooster binnen de bescherming van de stadsmuren. Deze keer het rijke Agnietenklooster, genoemd naar de heilige Agnes. In het begin van de vierde eeuw sterft zij als martelares voor het geloof. Agnes is dan pas dertien jaar. Harderwijk is voorlopig groot genoeg. Voor de volgende uitbreiding moeten de Harderwijkers tot het begin van de twintigste eeuw wachten.

Stadsvrijheid

Feitelijk is Harderwijk groter dan het gebied binnen de muren. De stad heeft ook invloed buiten de stadsmuren. De wijde omgeving valt onder de zogenaamde stadsvrijheid. Dat betekent dat Harderwijk daar de rechtspraak uitoefent. Ook Hierden valt onder de Harderwijker stadsvrijheid.

Hertog Arnold breidt in 1450 de stadsvrijheid van Harderwijk uit. De *Geschiedenis van Harderwijk* vertelt dat door deze uitbreiding de latere Stadsweiden binnen de stadsvrijheid vallen. De middeleeuwers geven de grenzen van de stadsvrijheid met kruisen aan.

Inwoners

Verwend als we zijn met talloze statistieken, is het moeilijk te begrijpen dat we niet precies het aantal inwoners van een middeleeuwse stad kennen. De eerste serieuze schatting stamt uit 1526: ongeveer drieduizend inwoners. Merkwaardig genoeg weten we wel dat in dat jaar Harderwijk 311 paarden, 1182 stuks rundvee, 3080 schapen en 110 varkens rijk is. Kennelijk een kwestie van accenten leggen. Vermoedelijk heeft de stad honderd jaar eerder meer inwoners, namelijk tussen de 3000 en 3500. Hoe dat kan? Lees de oorzaak op pagina 7.

De middeleeuwse stad Carcassonne

Harderwijk Hanzestad

Een kogge

Het stadswapen van
Harderwijk, met
een kogge

Lid van de Hanze

Naast toeristen-, woon- en waterstad is Harderwijk vooral bekend als Hanzestad. Wat het woord hanze precies betekent, is (opnieuw) onduidelijk. Vermoedelijk iets als gilde, met name een gilde van kooplieden. Zeker is dat in de loop van de 13e eeuw een internationaal verbond van kooplieden uitgroeit tot een Hanze van steden. Harderwijk is in 1280 al lid van de Noord-Duitse Hanze. In dat jaar sluit Harderwijk namelijk overeenkomsten met de steden Hamburg en Rendsburg. Gevangenen en goederen worden uitgewisseld. Harderwijk is kennelijk zelfbewust genoeg om ruzie te maken met belangrijke steden.

Handel

Harderwijk ligt gunstig voor de handel. Op de grens van water en land is het goed zakendoen. Harderwijker schippers voeren graan, hout, bier en vis aan uit het Oostzeegebied en uit Pruisen. De goederen worden hier uitgeladen en verhandeld. Een deel van de lading gaat met karren richting Arnhem. De Oude Arnhemse Karweg herinnert nog aan de middeleeuwse landroute. Ook over rivieren als de IJssel en de Vecht varen talrijke Harderwijker schepen.

Oorlog

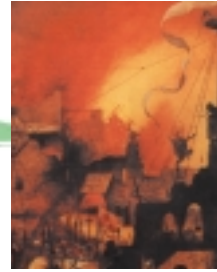
Hoe belangrijk Harderwijk binnen de Hanze is, blijkt uit de bijdragen van Harderwijk aan oorlogen van de Hanze. In 1394 vechten Hanzesteden tegen Mecklenburg en de Noord-Duitse steden Wismar en Rostock. De stad Lübeck levert zes koggen met honderd man. Dordrecht, Amsterdam, Staveren, Harderwijk en de andere Zuiderzeesteden worden 'aangeslagen' voor twee koggen. Na een heleboel gesteggel besluit een vergadering in Harderwijk op 6 mei dat precies een maand later de 47 manschappen die Harderwijk levert zich hier moeten inschepen.

Vitte

Lid zijn van de Hanze is de moeite waard. De Deense koning Erik geeft in 1316 aan Harderwijk en Zutphen toestemming in zijn rijk handel te drijven. Ook krijgen ze een eigen plaats op de markt in Skanor. Zo'n eigen plek heet een vitte. Een vitte is een met houten kruisen afgebakend terrein, waar de kooplieden hun handelswaar kunnen opslaan. Een Harderwijker voogd houdt toezicht op de vitte. In 1386 is dat Heyno van Hi(e)rde. Skanor ligt op het schiereiland Schonen, aan het zuidelijkste puntje van de Sont. In die tijd hét centrum van handel en visserij in de Oostzee.

De 'Vrede van Harderwijk'

In de loop van de 15e eeuw neemt de concurrentie van Hollandse en Zeeuwse steden toe. In 1446 onderhandelen Holland, Zeeland en nog enkele andere gewesten met de stad Bremen in Harderwijk. De 'Vrede van Harderwijk' bepaalt dat Zutphen, Zwolle en Harderwijk toezicht houden op de afspraken. Dit is de laatste keer dat Harderwijk een rol van betekenis speelt in de Hanze. De eerste bloeitijd van de stad is voorbij.

Een middeleeuwse stadsbrand

Een moderne aquarel van de stadsbrand van 1503

Een ramp

De 31e juli 1503 is letterlijk en figuurlijk de zwartste dag uit de geschiedenis van Harderwijk. De dag van de grote stadsbrand. De stad gaat grotendeels in vlammen op. Over de oorzaak en het aantal slachtoffers spreken de bronnen elkaar (zoals gebruikelijk) tegen. Wel is het duidelijk dat de warme, droge zomer van dat jaar een grote rol speelt. Niet alleen Harderwijk, ook andere steden hebben namelijk in 1503 zwaar te lijden onder branden.

Berichtgeving

Hoe rampzalig de brand is, blijkt uit het verslag van een ooggetuige. Toevallig is de Amersfoortse pater Herman die 31e juli in Harderwijk.

‘Harderwijk staat in brand. De brand is zó fel dat de mensen niet in staat zijn te blussen. Op twintig of dertig huizen na brandt de hele stad af. Ook gaan alle kloosters en godshuizen in vlammen op. Talloze mensen komen om het leven.’

Stadssecretaris Johan Schrassert schrijft in 1730 in zijn beroemde stadsgeschiedenis uiteraard ook over dit drama.

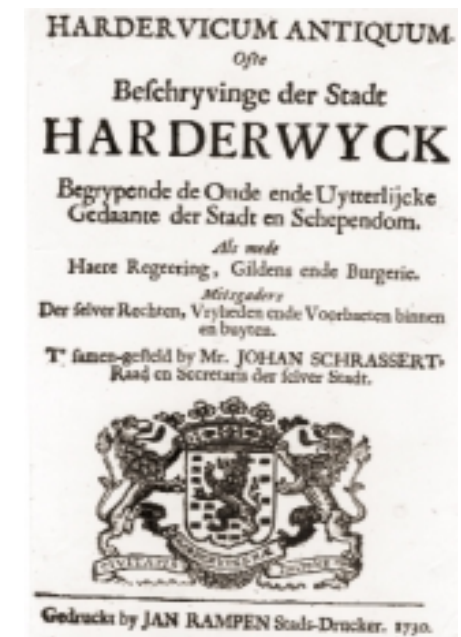
‘Kerken en kloosters gaan in vlammen op. Omdat het houtwerk van de kerktorens verbrandt, vallen de klokken naar beneden. Men schat het aantal omgekomen burgers op vijf- à zeshonderd. Naar verluidt zijn 350 leerlingen van de Latijnse school door de brand verrast en gestikt. De kinderen liggen dood op straat, sommigen onherkenbaar verminkt.’

De stad brandt!

Zowel pater Herman als stadssecretaris Schrassert zijn te somber. De stad is minder zwaar getroffen dan zij denken. Bij een nauwkeurige inspectie van panden in de binnenstad enkele jaren geleden, blijken er in Harderwijk meer middeleeuwse huizen te zijn dan eeuwenlang op grond van de geschiedschrijving is aangenomen. Ook het verhaal over de 350 omgekomen leerlingen van de Latijnse school is een hardnekkig misverstand. Er zijn inderdaad leerlingen omgekomen, hoeveel is onbekend. Overigens staat dat getal 350 nog steeds op een plaquette aan basisschool De Rank aan de Bongerdsteeg. Wat echter vaststaat is dat door de ramp de Harderwijker economie een zware klap krijgt. Ook het aantal inwoners daalt.

Hulp

Net als bij een ‘moderne’ ramp krijgt Harderwijk hulp aangeboden. Een groep Arnhemmers helpt de ergste rommel opruimen. Kampen zamelt geld in voor de slachtoffers. Hertog Karel geeft Harderwijk het recht stuivers en kleinere muntstukken te slaan met zijn naam en wapen. Ook in 1503 wordt die hulp zeer gewaardeerd.

Titelpagina van de Harderwijker stadsgeschiedenis van Johan Schrassert

Een ketter op de brandstapel

De protestanten komen

Bernard Gruwel

Ook in Harderwijk slaat de Reformatie aan. De Gelderse hertog zet in 1532 de Harderwijker pastoors Hendrick van Groningen en Dirck Keyler uit hun ambt. Ze hebben te veel sympathie voor de nieuwe leer.

De Harderwijker protestanten worden in 1547 hard aangepakt. Inquisiteur Bernard Gruwel neemt zijn intrek in het Fraterhuis. Hij gaat voortvarend aan de slag. Verboden boeken worden in beslaggenomen, mensen verhoord en veroordeeld. Gruwel is vermoedelijk niet zo'n aardige man. Hij ontmoet op het stadhuis meester Rutger, van beroep droogscheerder, ofwel iemand die laken maakt. Meester Rutger maakt echter niet alleen laken, maar spreekt ook regelmatig een stichtelijk woord aan ziekbedden. Hij schijnt bij die ontmoeting gezegd te hebben: 'Is zijne keizerlijke majesteit zo gek dat hij zo'n monster in deze vreedzame stad zendt, om hier onenigheid en onvrede te verwekken? Dat verwondert mij zeer, het is van zijne majesteit noch wijs, noch evangelisch gehandeld.'

De Kerk scheurt

Dat de middeleeuwen veel en grote kerken bouwen is bekend. Wij realiseren ons echter meestal niet dat in de Middeleeuwen geen sprake is van allerlei kerkgenootschappen. Christendom betekent in die tijd rooms-katholicisme. Ook de Harderwijker kerken worden uitsluitend door rooms-katholieken gebruikt.

In de loop van de 16e eeuw verandert er nogal wat op kerkelijk gebied. In het Duitse Rijk begint Maarten Luther in 1517 de Reformatie, die we ook wel kerkhervorming noemen. Luther heeft zoveel kritiek op de rooms-katholieke Kerk, dat hij eruit wordt gezet. De christelijke Kerk gaat scheuren. Rooms-katholieken komen tegenover lutheranen te staan.

Beeldenstorm

In 1566 verschijnt de eerste protestantse prediker in de stad. Hij heet Johannes van der Linden, maar noemt zich Lindanus. De felle pastoor Rutger van Baer verlaat tijdelijk de stad.

De spanning loopt op als kort daarna mandenmaker Jan Arentse komt preken. Hij zet de boel echt op stelten. Op 22 september roept hij tijdens een preek in de Minderbroederskerk op beelden en sieraden uit de kerk weg te halen, het begin van de beeldenstorm in Harderwijk. De overste van het Minderbroedersklooster probeert het tij nog te keren door de preekstoel te beklimmen en het kerkvolk tot rust te manen. De reactie is duidelijk. 'Sla dood die monnik', schreeuwen de mensen in de kerk. Binnen enkele dagen zijn de Harderwijker kerken 'gezuiverd' van beelden, altaren en schilderijen. Ook de Onze Lieve Vrouwekerk, die kort daarvoor eindelijk hersteld is van de brandschade van 1503. Nieuwe schilderijen op plafonds en pilaren zijn pas in 1562 voltooid. Een kleine twintig jaar later verdwijnen ze voor eeuwen onder lagen witkalk. Het duurt tot 1578 voordat Harderwijk echt partij kiest voor de Reformatie en voor prins Willem van Oranje. In de tussentijd hebben afwisselend de prinsgezinden en de spaansgezinden de macht in handen. Vanaf 1578 is Harderwijk echter een protestantse stad.

Een tekening van de beeldenstorm

Oorlogsverschrikkingen

Oorlog en munten

Wolter Hegeman

De jaren zeventig en tachtig van de 16e eeuw zijn erg onrustig. De Tachtigjarige Oorlog woedt volop, ook in Gelderland. Dat blijkt uit de levensloop van de Harderwijker Wolter Hegeman. Geboren in 1548, hoort hij als achttienjarige Jan Arentse in de Minderbroederskerk preken. Hij zingt tijdens de dienst 'ketterse liederen' en doet daarna mee aan de beeldenstorm. Hoewel zijn moeder hem snel mee naar huis neemt, is hij toch als beeldenstormer gesignaleerd. Wolter wordt verbannen en neemt dienst in het leger van Willem van Oranje. Hij brengt het tot overste.

Een anekdote over Wolter Hegeman toont iets van de ellende van een 16e-eeuwse oorlog. Een boer komt zich bij de overste beklagen, dat men hem 'bijkants alles' heeft afgenomen. Hegeman reageert met de opmerking dat het vast niet zijn mannen zijn geweest die dat hebben gedaan: 'wijl dat (volk) gewoon ware niets agter te laten.'

Overigens wordt de Harderwijker krijgheld niet oud, hij sneuvelt in 1582 bij de verovering van Bronkhorst.

Een in Harderwijk geslagen penning

De Gelderse Munt in 1609

Gelderse munten

De oorlog brengt Harderwijk niet alleen ellende. Twee jaar na de dood van Hegeman profiteert Harderwijk juist van de oorlog. Tot die tijd laten de Staten van Gelre in Nijmegen hun munten slaan. Rond Nijmegen is het door de oorlog echter niet pluis. Het bestuur van het gewest Gelre besluit daarom de Munt te verplaatsen naar Harderwijk. Als de nood aan de man komt, kan het kostbare edelmetaal worden gebracht. Muntmeester Jacob Alewijn neemt zijn intrek in Harderwijk.

De Gelderse Munt

Er is voor de Munt een behoorlijk groot gebouw nodig. Dat is ook beschikbaar. In 1580 krijgt de stad namelijk het klooster van de Grauwe Susteren in bezit. Als gevolg van de Reformatie dragen de laatste vier nonnen het gebouw aan het stadsbestuur over. Het klooster aan de Smeepootstraat wordt ook wel Clarendal genoemd.

In 1582 verhuurt de stad het gebouw aan Johan van Schevichaven, de muntmeester van de Gelderse stadhouder. Twee jaar later maakt hij plaats voor zijn collega Alewijn, die namens het gewest Gelre verantwoordelijk is voor de productie van Gelderse munten.

De Gelderse Munt is voor Harderwijk een belangrijke instelling geweest, vooral goed voor het aanzien van de stad. In 1806 maakt het bewind van de Franse koning Lodewijk Napoleon een eind aan provinciale munten. De inventaris gaat naar de nieuwe Rijks Munt in Utrecht.

Munten slaan

Harderwijk onderwijsstad

Latijnse school

Onderwijs is in het tegenwoordige Nederland net zo vanzelfsprekend als eten en drinken. Dat is wel anders geweest. In de 16e en 17e eeuw gaan maar weinig kinderen naar school. Laat staan dat ze kunnen studeren.

Harderwijk is in die tijd op onderwijsgebied niet slecht bedeed. Omstreeks 1440 krijgt de stad een Latijnse school, enigszins te vergelijken met een middelbare school. Bij de stadsbrand van 1503 komen ook leerlingen van deze school om het leven. Onder meer door geldgebrek raakt de school aan het eind van de 16e eeuw in de versukkeling. Gelukkig voor Harderwijk is er uitkomst. De nieuwe Republiek van de Zeven Verenigde Nederlanden heeft groot gebrek aan mensen met een academische opleiding. Vooral juristen en theologen zijn schaars.

Een 'verheven' gymnasium

In 1600 besluit het bestuur van het kwartier Veluwe de Latijnse school van Harderwijk een facelift te geven. De school wordt een Gymnasium Illustre. Zo'n 'verheven' gymnasium beschikt over een bovenbouw die feitelijk gelijkstaat aan de eerste jaren van een universiteit. Een opstapje naar een universiteit dus. Opnieuw geteisterd door geldgebrek, slaagt het 'Veluwse Gymnasium' er echter niet in goede docenten vast te houden. Alleen het kwartier Veluwe subsidieert. De andere twee Gelderse kwartieren (Nijmegen en Zutphen) hebben meer belang bij een eigen universitaire opleiding.

Uiteindelijk besluit Gelre op 14 april 1647 de Harderwijker school tot universiteit te promoveren. De Gelderse Academie in Harderwijk is de vijfde universiteit in Nederland. Leiden (1575), Franeker (1585), Groningen (1614) en Utrecht (1636) zijn eerder gesticht. Gelre stelt achtduizend gulden per jaar subsidie ter beschikking. Helaas te weinig om er echt een top-universiteit van te maken.

Een nagespeelde opening van de universiteit

Universiteit

De 12e april 1648 is een belangrijke dag voor Harderwijk. In een luisterrijke optocht trekken curatoren, hoogleraren, leden van het stadsbestuur, andere notabelen en studenten door de straten van de stad naar de Grote Kerk. Daar spreekt de theoloog Johannes Christenius een feestrede uit. Harderwijk heeft een universiteit.

Bescheiden status

De geschiedenis van de Harderwijker universiteit is bescheiden. Ondanks bekende promovendi als Boerhaave en Linnaeus, gebiedt de eerlijkheid te zeggen dat de status van de universiteit niet hoog is. Toch levert de universiteit Harderwijk anderhalve eeuw aanzien, economisch voordeel en extra inwoners op. En, het is toch ook een aardig idee dat de Catharinakapel ooit academiegebouw is geweest! In 1811 valt het doek over de Gelderse Academie.

De Franse koning Lodewijk XIV in 1666

Harderwijk aan de zeezijde. Een gravure uit 1580

Hoge en Lage Brug

Hoewel handel en scheepvaart voor de Harderwijker economie belangrijk zijn, beschikt de stad merkwaardig genoeg niet over een goede haven. Schepen meren af bij twee bruggen, feitelijk pieren. Eén bij de Hoge- of Bruggespoort, aan het eind van de Bruggestraat en één bij de Vischpoort. Passagiers en lading worden met bootjes aan wal gebracht. Een weinig ideale situatie. Lossen duurt lang, lading valt in het water, terwijl de 'haven' ook erg windgevoelig is.

Een echte haven

Uiteraard maken de Harderwijkers plannen voor een echte haven. In 1595 benoemt het stadsbestuur een commissie om de havenplannen van burgemeester Hendrik van Essen uit te voeren. Om onduidelijke redenen lukt het de commissie echter niet die plannen in daden om te zetten. Een halve eeuw later gaat het dan toch gebeuren. Harderwijk krijgt van diverse instanties flinke subsidies. Door een pint bier te verkleinen, komt er ook meer accijns in de stadskas. Als er voldoende geld is verzameld, begint de aanleg.

Storm

Harderwijk is blij met de nieuwe haven. De commercie vaart er wel bij. Helaas is de vreugde van korte duur. Op 22 oktober 1669 woedt een zware noordwesterstorm. De gevolgen zijn desastreus, er blijft weinig van de haven over. Het duurt welgeteld 230 jaar voor de Nieuwe Haven wordt geopend. In de tussentijd blijft het tobben.

Franse ellende

Drie jaar na de fatale storm van 1669 krijgt Harderwijk nieuwe ellende te verduren. In het rampjaar 1672 vallen Frankrijk, Engeland, Münster en Keulen de Republiek aan. Op 22 juni 1672 trekt de Münsterse overste Nicolaas Hauteyn met zestig ruiters de stad binnen. Acht dagen later begint de Franse bezetting. Pas op 16 september 1673 verlaten de Fransen Harderwijk.

Dure bezetters

De Franse bezetting kost de stad veel geld. Er worden duizend tot zestienhonderd man ingekwartierd, vooral bij minder vooraanstaande burgers. De hoge heren zorgen er wel voor niet meer dan één of twee militairen in huis te krijgen. Verder moet de stad iedere maand dertienhonderd gulden 'contributie' betalen. Bij hun vertrek steken de Fransen uit wraak op wel veertig plaatsen de stad in brand. Zo'n vijftig panden gaan in vlammen op. Daaronder de stadswaag, de plaats waar goederen worden gewogen. Begin 1674 is het afgelopen met stroperijen van vijandelijke troepen en kan er serieus aan herstel worden gedacht. De Franse ellende zal Harderwijk nog lang heugen.

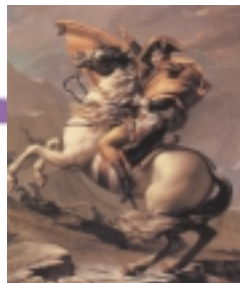
Ellende

Een nieuwe kalender

Kalenderproblemen

Wat is vanzelfsprekender dan de datum van een dag? Niemand zal erover twisten of het vandaag 11 of 12 augustus is. Die vanzelfsprekendheid is er echter niet altijd geweest. In het jaar 44 vóór Christus hervormt de Romeinse heerser Julius Caesar de kalender. Hij deelt het jaar in 365 dagen in. Eén keer in de vier jaar is er een schrikkeljaar. Dat klinkt heel vertrouwd. Toch is er een probleem. Het zonnejaar van Julius Caesar duurt namelijk elf minuten te lang. In 1582 voert paus Gregorius XIII daarom een nieuwe, nauwkeuriger kalender in. Dezelfde kalender die wij nog steeds gebruiken, maar met minder schrikkeljaren dan de Juliaanse. Het verschil tussen zonnejaar en kalender is dan inmiddels opgelopen tot tien dagen.

Een patriottenvaandel uit circa 1785

Napoleon in 1800

Elf verdwenen dagen

Een deel van Nederland voert de nieuwe kalender van de paus in. Een ander deel doet dat pas veel later, waaronder Harderwijk. Dat is nogal lastig. Als Harderwijkers met Amsterdammers afspraken maken, moeten ze eraan denken dat het in Amsterdam tien dagen later is. In 1700 besluit Harderwijk de 'klokken gelijk te zetten'. Het verschil is intussen elf dagen. Op 30 juni 1700 begint voor Harderwijk een lange nacht. De Harderwijkers worden namelijk pas op 12 juli wakker. Elf dagen zijn zomaar verdwenen.

De Fransen komen weer

Veel ingrijpender zijn politieke gebeurtenissen aan het eind van de 18e eeuw. In 1795 lijkt de geschiedenis van 1672 zich te herhalen. De Republiek van de Zeven Verenigde Nederlanden gaat tenonder. De tweehonderd jaar oude staat bezwijkt onder het geweld van Franse troepen. Geïnspireerd door de Franse Revolutie veroveren de Fransen een groot deel van West-Europa. Op 27 januari komt de Franse generaal Jardon in Harderwijk aan, gevolgd door een complete divisie. Opnieuw krijgen de Harderwijkers met een kostbare inkwartiering te maken.

een nieuw bestuur

Modernisering

Toch is 1795 nauwelijks te vergelijken met 1672. De Franse tijd duurt ditmaal veel langer; pas eind 1813 verlaten de Fransen de stad. Een ander belangrijk verschil is dat het bestuur van stad en land ingrijpend verandert. Voor het eerst in de Nederlandse geschiedenis komen er rechtstreekse verkiezingen voor een parlement. In het stadsbestuur worden de oude regenten voor een belangrijk deel vervangen door mensen met modernere ideeën. De achterstelling van rooms-katholieken en Joden behoort tot het verleden. De Franse tijd van 1795-1813 is daardoor niet in de eerste plaats een bezettingstijd. Feitelijk wordt Nederland onder Franse druk politiek, en voor een deel economisch, gemoderniseerd. Na 1813 blijven de meeste mensen gewoon in het stadsbestuur, ook in Harderwijk. Nog een bewijs dat het meer dan een bezettingstijd was.

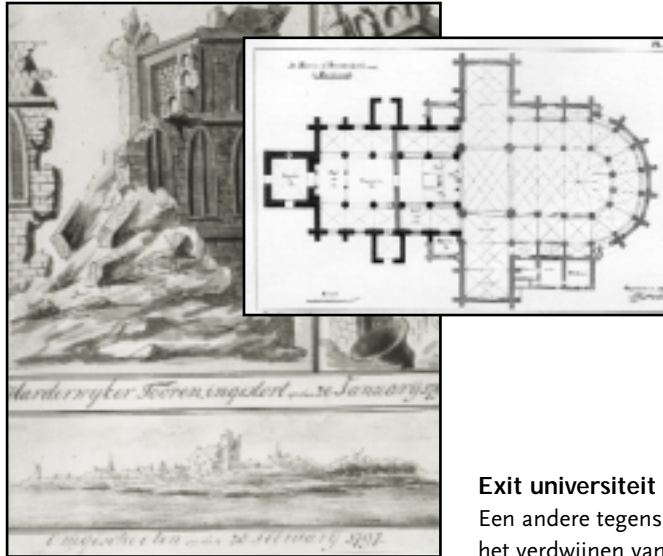
Een munt uit de patriotentijd, 1786

Nederlanders vragen Napoleon om een koning

De torenval

De geschiedenis van Harderwijk gaat niet altijd over rozen. Dat blijkt wel uit de vorige twee pagina's. De Franse tijd brengt echter nog meer tegenslag. Bijvoorbeeld in 1797. Op 28 januari, 's morgens om tien uur, schrikken de Harderwijkers op. Met een donderend geraas stort de oostmuur van de toren van de Grote Kerk in. Het halve schip wordt verwoest. De ravage is niet te overzien. Enkele uren later volgen de noordmuur en de zuidgevel met de klokken. De westgevel blijft staan, maar is zo wankel dat men besluit die gevel neer te halen. Dat blijkt makkelijker gezegd dan gedaan. Er worden enkele lichte kanonnen aangevoerd die tevergeefs hun kogels afvuren. Ze treffen wel doel, maar hebben nauwelijks effect. De gevel blijft staan. Zutphen brengt uitkomst. Op 23 februari arriveert een troep manschappen uit die stad met een zwaar kanon. Nieuwe tegenslag: het wordt zo mistig dat de kanonniërs hun werk niet kunnen doen. Uiteindelijk moeten de Zutphenaren twee dagen schieten voor het doel is bereikt. Op 28 februari vuren ze niet minder dan 48 schoten af. Helaas schieten ze ook regelmatig mis. Verdwaalde kogels richten nogal wat schade in de stad aan.

Een plattegrond van de Grote Kerk. Het linkerdeel is verdwenen

Herstel

Maandenlang staat de kerk er geschonden bij. Dank zij een gulle gift van de bekende Harderwijker familie Van Westervelt kan een jaar later een nieuwe westgevel worden gebouwd. De toren is nooit herbouwd. Wie het plaveisel van het Kerkplein voor de Grote Kerk goed bekijkt, ziet in de bestrating een aantal dikke lijnen die een vierkant van twaalf bij twaalf meter vormen. Die lijnen bootsen de contouren van de ingestorte toren na. Ook de verdwenen gewelven zijn op dezelfde manier zichtbaar gemaakt. Met enige fantasie is voor te stellen hoe de kerk er ooit heeft uitgezien.

Exit universiteit

Een andere tegenslag uit de Franse tijd is het verdwijnen van de Harderwijker universiteit. In 1810 lijft keizer Napoleon de vroegere Republiek bij Frankrijk in. Nederland is volgens hem te rijk bedeeld met universiteiten. Uitgebreid lobbyen helpt niet. Een keizerlijk decreet van 22 oktober 1811 betekent de opheffing van de universiteit. Op 25 februari 1812 komt het bestuur van de academie voor de laatste keer bijeen. Het vertrek van de Fransen betekent geen eeerherstel voor de Gelderse Academie. Harderwijk krijgt als troostprijs een Rijksatheneum. De animo om in Harderwijk te studeren is echter weg. Er kan hier immers niet meer gepromoveerd worden. Bij gebrek aan studenten verdwijnt deze onderwijsinstelling in 1818.

Tegenslagen

De inschrijving van alle studenten van het Rijksatheneum

De kolonialen komen

Kolonialen baden in de Zuiderzee

Opleving

Op 30 december 1814 neemt koning Willem I een belangrijk besluit: 'De stad Harderwijk zal zijn de plaats alwaar het depot voor de coloniale troupes zal worden gevestigd.' De Harderwijkers zijn buitengewoon blij met deze koninklijke toezegging: 'Zo heeft deze zoo onverwagte als ongedachte grote weldaad van Uwe Koninklijke Hoogheid de ingezetenen dezer stad ten uitersten verblijd in de hoop van haare zederd jaren zeer vervallene stad wederom te zullen zien herleven.' Eindelijk een lichtpuntje na een aantal zwarte jaren.

Koning Willem I (1814-1840)

Koloniaal Werfdepot

Het besluit van Willem I betekent het begin van een roemruchte periode uit de Harderwijker geschiedenis, die duurt tot 1909. Die periode staat bekend als 'Het Koloniaal Werfdepot'. Een naam die overigens pas in 1844 in zwang komt. In het 'depot' worden troepen verzameld, gekleed en geoefend en daarna uitgezonden naar Nederlands-Indië. De keus valt op Harderwijk vanwege de centrale ligging en omdat het een kleine, overzichtelijke stad is. De 'kolonialen' kunnen daar goed in de gaten worden gehouden.

Harderwijk investeert

In 1815 wordt het voormalige Muntgebouw aan de Smeepoortstraat verbouwd tot een kazerne, geschikt voor zevenhonderd man. Ruim honderd jaar later gaat dit gebouw de Oranje Nassaukazerne heten. Al in 1816 breidt men de capaciteit tot duizend man uit. Ook komt er in de stad een militair hospitaal en een magazijn. Militairen bewaken de stadspoorten om de collega's in de gaten te houden. Harderwijk tast flink in de buidel om de investeringen te kunnen betalen. In maart 1817 is er al 63.000 gulden uitgegeven. Maar, de kost gaat voor de baat uit. Heffingen op brood, vlees en sterke drank én hogere opbrengsten van de personele belastingen wegen ruimschoots tegen de kosten op.

Kolonialen in de tuin van het militair hospitaal aan de Kaatsbaan

Economische voordelen

Niet alleen het stadsbestuur, ook de inwoners van Harderwijk profiteren van de kolonialen. Bakkers, slagers en slijters doen goede zaken. Schoenmakers, kleermakers, timmerlieden en metselaars zien hun omzetten fors toenemen. Dat geldt nog sterker voor café- en bordeelhouders. De vrijwilliger die een contract voor het koloniale leger tekent, krijgt namelijk een handgeld van tussen de tweehonderd en driehonderd gulden. Voor die tijd een vorstelijk bedrag. Hoe meer oorlog in Indië, hoe meer kolonialen in Harderwijk. In 'goede jaren' zijn er ongeveer vijftienhonderd tot tweeduizend vrijwilligers, die met elkaar een half miljoen gulden ontvangen. Het grootste deel van dat geld besteden ze in de Harderwijker tapperijen, logementen en bordelen. Overigens is niet iedereen tevreden over de kwaliteit van het Harderwijker uitgaansleven. In 1850 schrijft iemand: 'De herbergen zijn slecht en duur, zoals alles in Harderwijk.'

Harderwijk en de spoorlijn
in 1865

Spoorwegen

In 1839 rijden de eerste treinen in Nederland. Bijna een eeuw lang is het spoor grotendeels in handen van particuliere ondernemingen. Een naam als de Hollandsche IJzeren Spoorweg Maatschappij (H.I.J.S.M.) spreekt spoorfanaten nog steeds tot de verbeelding. Onder druk van de regering gaan de H.I.J.S.M. en de Staatsspoorwegen in 1917 nauw samenwerken. In 1937 fuseren de twee maatschappijen tot de N.V. Nederlandsche Spoorwegen, de NS.

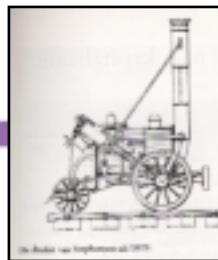
Spannende jaren

Het actieve Harderwijker gemeentebestuur ziet snel het economisch belang van een treinverbinding in. Al in 1850 wil men meedoen aan een spoorlijn tussen Utrecht en Zwolle. De regering heeft echter andere plannen en kiest voor een lijn Arnhem-Zwolle. Harderwijk heeft het nakijken. Gelukkig voor de Harderwijkers verwerpt

de Eerste Kamer de Spoorwegwet. Acties van de besturen van de gemeenten tussen Utrecht en Zwolle hebben de stemming in Den Haag behoorlijk beïnvloed. Het Harderwijker spoorwegcomité staat onder leiding van burgemeester G.A. de Meester.

Utrecht-Zwolle

In 1859 verleent de regering eindelijk een vergunning voor de aanleg van een spoorweg tussen Utrecht en Zwolle. De Nederlandsche Centraal Spoorweg Maatschappij (N.C.S.) krijgt in 1860 toestemming de lijn aan te leggen en te exploiteren. De Parijse firma Vitali, Picard et Cie voert het werk voor een bedrag van ruim acht miljoen gulden uit. Merkwaaardig genoeg is het tracé van de spoorlijn bij het begin van de bouw nog niet volledig bekend. De laagste grondprijzen bepalen namelijk het verloop van de rails. Door het zuinige beleid van de N.C.S. komen stations vaak betrekkelijk ver van de bebouwde kom te liggen. Voorbeelden zijn Putten en Harderwijk. Het Harderwijker station ligt op ongeveer een kilometer afstand van de stad. Een ander nadeel van de zuinigheid van de N.C.S. is dat het spoor een aantal keren de Zuiderzeestraatweg kruist, toen de belangrijkste verkeersader van de Noordwest-Veluwe. Een nog bekender gevolg is de beruchte bocht in het spoor, tussen de tegenwoordige woonwijken Stadsweiden en het Slingerbos. De scherpste spoorwegbocht in Nederland.

Eén van de eerste locomotieven. 'De Rocket' uit 1829

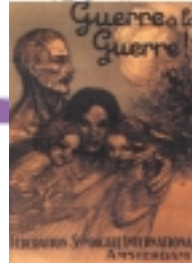
Modern vervoer

Het station in de jaren
twintig van de vorige eeuw

Het stalen monster komt

In 1862 bereikt het spoor Harderwijk. Op 16 juli 1863 loopt de eerste feestelijk versierde trein het station binnen. De passagiers worden op het stadhuis ontvangen en krijgen een feestmaaltijd aangeboden. Veel minder gelukkig is de directie van de stoombootdienst op Amsterdam, die de klandizie ziet kelderden. In een wanhoopspoging het spoor het hoofd te kunnen bieden, worden de tarieven verlaagd. Tevergeefs.

Een affiche tegen de oorlog

Harderwijk garnizoensstad

De nieuwe kazerne aan de Oranjelaan

Afscheid

Het jaar 1909 is gedenkwaardig voor Harderwijk. Op zaterdag 17 april vertrekt het laatste detachement koloniale militairen, dat nog dezelfde dag aan boord gaat van de *Koning Willem I*, op weg naar Nederlands-Indië. Wat nu? Hoe overleeft de Harderwijker economie deze klap?

Een garnizoen!

Wie niet bij de pakken neerzit is burgemeester M.G.J. Kempers. Uiteraard komt het opheffen van het Koloniaal Werfdepot niet onverwacht. Kempers is dan ook al jaren bezig de regering in Den Haag door middel van talrijke brieven te overtuigen van de voortreffelijke eigenschappen van Harderwijk als militaire stad. Kempers wil een garnizoen in Harderwijk. Hij heeft succes. Op 2 november 1909 marcheert het derde bataljon van het 9e Regiment Infanterie onder een fraaie erepoort de Smeepoortstraat in. Op de binnenplaats van de 'oude' kazerne in de binnenstad spreekt de burgemeester het bataljon warm toe: 'Moge het bataljon Infanterie, zoo van alle zijden met hartelijke genegenheid verwelkomd, waardering vinden, gelijk ook omgekeerd de burgerij de vestiging van een nieuw garnizoen ten hoogste op prijs stelt.' Hoe blij Harderwijk is, is te lezen in een krantenverslag: 'Tot laat in de avond gaf de bevolking blijk van hare feeststemming; zingende liep men gearmd in rijen door de straten; vele soldaatjes deden hieraan mede.'

Nieuwe kazernes

Harderwijk wordt een echte garnizoensstad. In hoog tempo bouwt men aan een nieuwe kazerne en aan woningen voor militairen. In 1913 neemt het garnizoen de Nieuwe Kazerne in gebruik, in 1934 omgedoopt tot Jan van Nassaukazerne. Officieren en onderofficieren vinden onderdak in de Prins Mauritslaan en de Prins Frederik Hendriklaan. Kort voor de Tweede Wereldoorlog besluit de overheid in Harderwijk een nieuwe artilleriekazerne te bouwen. De gemeenteraad verkoopt op 26 februari 1938 25 hectare grond aan de Leuvenumseweg voor het symbolische bedrag van één gulden. Bij het uitbreken van de oorlog zijn al enkele gebouwen en paardenstallen van de Willem George Frederikkazerne in gebruik.

Burgemeester
M.G.J. Kempers (1903-1928)

Einde

Harderwijk herbergt 95 jaar koloniale. De geschiedenis als garnizoensstad duurt 'slechts' 85 jaar. Het einde van de Koude Oorlog aan het begin van de jaren negentig van de 20e eeuw betekent een forse inkrimping van de Nederlandse krijgsmacht. In hoog tempo verliest Harderwijk het militaire uiterlijk. Op 2 november 1994 wordt de Vierde Divisie opgeheven. Voor het laatst paraderen militairen door de stad. Opnieuw is een episode afgesloten.

Oorlog en vluchtelingen

Op 4 augustus 1914 trekken Duitse troepen België binnen. Het begin van de Eerste Wereldoorlog. Nederland ontspringt de oorlogsdans, maar merkt wel degelijk dat er oorlog is. Met name Belgische vluchtelingen bezorgen de Nederlanders handen-vol werk.

Op 10 november valt Antwerpen in handen van de Duitsers. Niet minder dan 40.000 Belgische militairen en een miljoen burgers vluchten naar Nederland. Bedenk in dat verband dat Nederland toen ongeveer zes miljoen inwoners had. Als de ergste paniek voorbij is, keren veel Belgen terug. Nederlandse autoriteiten stimuleren de terugkeer. Ze voelen er weinig voor jarenlang met grote aantallen vluchtelingen te zitten opgescheept. Op 1 november 1914 zijn nog ruim 320.000 Belgen in Nederland. In december 200.000 en in mei 1915 105.000. Dat aantal blijft de rest van de oorlog constant.

De vluchtelingen kosten geld. De regering geeft per dag een bijdrage van 35 cent per volwassene en twintig cent per kind. Althans voor mensen die zich financieel niet zelf kunnen redden.

Harderwijk en de Belgen

De regering vraagt aan Harderwijk Belgische militairen op te vangen. Op grond van een internationaal verdrag moet Nederland gevluchte militairen ontwapenen en een onderdak bieden dat ze niet mogen verlaten. Ze worden geïnterneerd. In de nacht van 11 op 12 oktober komen de eerste vijftienhonderd Belgische militairen in Harderwijk aan. Een dag later arriveren 6600 soldaten: '...na lang wachten, en veel koude lijden verscheen de verwachte trein en werd het perron, door geïnterneerden van welke enkele bagage en zelfs sommigen een hond bezaten, overstroomd.' De volgende dagen groeit het aantal Belgen aan tot dertienduizend. Naast de militairen zijn nog vijfhonderd burgervluchtelingen in de stad. Samen met Nederlandse bewakingseenheden betekent dit dat de stad Harderwijk die 7500 inwoners telt, ongeveer 14.500 tijdelijke inwoners te verwerken krijgt. Zelfs de Grote Kerk wordt als onderdak gebruikt.

Trieste Belgen

Beelden van het Belgenkamp

Het Belgenkamp

In vliegende vaart bouwt Harderwijk in het latere Harderwijker Bos een tentenkamp dat spoedig 32 hectare groot is. Dit tentenkamp groeit uit tot een compleet dorp met houten barakken. Op den duur verrijst er een soort stad met was- en badgelegenheid, een kerkbarak, schoollokalen, een postkantoor, winkels en zelfs een schouwburg. Het pronkstuk wordt de grootste wielbaan van Nederland. Daar houden de Velotrappers en de Pedaalridders hun wedstrijden.

Vier jaar lang wonen duizenden Belgen onder 'de rook van Harderwijk'. Harderwijker ondernemers en winkeliers verdienen er goed aan. Hoe merkwaardig het ook klinkt: veel Harderwijkers zien in december 1918 met lede ogen de Belgen vertrekken. Wat rest is het Belgisch Militair Ereveld op begraafplaats Oostergaarde.

Een 'modern' paar danst de charleston

Harderwijker schoolstrijd

Christelijk Lyceum

Harderwijk onderwijsstad, is op pagina 10 te lezen. Dat klinkt enigszins merkwaardig voor wie weet dat Harderwijk het na de sluiting van het gymnasium in 1886 zonder middelbaar onderwijs moet doen. De Harderwijker jeugd kan alleen nog voor lager onderwijs in de eigen stad terecht. Een jaar of dertig later gloort er echter hoop. Op 5 juni 1918 vormen de heer S. Sonke en dominee J.W. van den Bosch met enkele andere vooraanstaande Harderwijkers een comité tot het oprichten van een school voor Christelijk Middelbaar en Voorbereidend Hoger Onderwijs. Dit comité gaat zeer voortvarend te werk. Binnen twee maanden richt het de 'Vereniging voor Christelijk Middelbaar en Voorbereidend Hooger Onderwijs voor Harderwijk en omstreken' op. Een jaar later heeft Harderwijk opnieuw een middelbare school. Op 8 september 1919 beginnen de lessen in de twee klassen van het Christelijk Lyceum. Aanvankelijk in de vroegere burgemeesterswoning aan de Vischmarkt, later in het bekende, inmiddels monumentale, pand aan de Stationslaan. Op 10 september 1923 opent minister van Onderwijs dr. J.Th. de Visser het gebouw dat sinds 1968 het Christelijk College Nassau-Veluwe heet.

De opening van het tegenwoordige Christelijk College Nassau-Veluwe, 10 september 1923.

In het midden dr. J.Th. de Visser, minister van Onderwijs

Geen Rijks-HBS

Vanaf 1919 is er in Harderwijk dus christelijk middelbaar onderwijs. Het openbaar onderwijs moet nog tientallen jaren op zo'n voorziening wachten. Al in 1906 zijn er plannen in Harderwijk een Rijks-HBS op te richten. Niet alleen Harderwijkers, maar ook inwoners uit buurgemeenten willen graag een goede onderwijsvoorziening in de eigen omgeving. Dit initiatief vindt echter weinig gehoor in Den Haag. Ook het Harderwijker gemeentebestuur is niet erg enthousiast. Burgemeester Kempers heeft liever een garnizoen dan een Rijks-HBS. In 1914 mislukt opnieuw een poging door de onwil van het gemeentebestuur. Ook in de jaren daarna bestaat in het door hervormden en gereformeerden gedomineerde Harderwijk weinig animo voor een openbare middelbare school.

Van RSG tot RSG

Na de Tweede Wereldoorlog breken betere tijden voor het openbaar onderwijs aan. In 1966 komt de doorbraak. Op 25 augustus 1966 start een dependance van de Rijks-HBS in Amersfoort aan de Stationslaan 117. Op 1 augustus 1970 fuseert deze school met de Gemeentelijke Mulo Linnaeus op de Vischmarkt. De naam van de fusieschool wordt Rijksscholengemeenschap, afgekort RSG. In 1969 verhuist de RSG naar een noodgebouw aan de Eisenhowerlaan. In 1985 krijgt de school eindelijk een nieuw gebouw. Zeven jaar later hevelt het ministerie van Onderwijs de rijksscholen over naar de gemeenten. Bij die gelegenheid verandert de naam. RSG blijft weliswaar RSG. Maar de betekenis van de afkorting verandert van Rijksscholengemeenschap in Regionale Scholengemeenschap 't Slingerbos.

*Het laatste gat in de
Afsluitdijk wordt gedicht*

Visserstad?

Harderwijk en vis lijken wel een Siamese tweeling, onlosmakelijk met elkaar verbonden. Zeker in de beeldvorming naar buiten toe. Klopt dat beeld eigenlijk wel? Ja, en nee. Ja, omdat de economie van Harderwijk voor een deel op de visserij drijft. Aan het eind van 19e eeuw leeft ongeveer twintig procent van de bevolking rechtstreeks van de visserij. Nee, omdat dus zo'n tachtig procent van de bevolking andere inkomsten heeft. Landbouw is belangrijker dan visserij.

Einde Zuiderzee

Vanaf 1915 gaat het heel goed met de Harderwijker vissers. Met name rond 1930 worden recordvangsten gemeld. De toekomst van de vissers lijkt er zonnig uit te zien. Niets is echter minder waar. De glorie-dagen van de Harderwijker vissersvloot zijn geteld. Wat is er aan de hand? Het antwoord op die vraag hangt samen met de Zuiderzee. Juist daar verdienen de Harderwijker vissers hun brood. Maar, de Zuiderzee staat op het punt te verdwijnen. In 1918 neemt het parlement de Zuiderzeewet aan. Water moet plaatsmaken voor land. De plannen van ingenieur Lely worden werkelijkheid. Een watersnoodramp in 1916 in Noord-Holland onderstreept de noodzaak de Zuiderzee te temmen. Ook is er meer landbouwgrond nodig. Tijdens de Eerste Wereldoorlog blijkt hoe belangrijk eigen voedselproductie is.

Eibert den Herder

De inpolderingsplannen wekken de woede van Eibert den Herder, 'industriële te Harderwijk'. Hij begint acties die hem tot een nationale beroemdheid maken. Met brochures, protestbrieven, ingezonden stukken en protestvergaderingen probeert hij het tij te keren. In 1930 verschijnt zijn brochure *De Steenen spreken. De Zuiderzee kan niet drooggelegd worden. Weerlegging van de brochure der ingenieurs van de Zuiderzeewerken*. Daarin beweert hij dat inpoldering tot een ramp zal leiden. Bij een ongunstige stormwind zijn de golven zó hoog dat ze de dijken wegvagen. 'Hiermede is het bewijs geleverd, dat de ingenieurs zich op een reuze manier hebben vergist wat de watervloeden betreft en de 12e provincie vroeg of laat in de zoute golven zal verdwijnen.' Den Herder richt een Comité tot Behoud van de Zuiderzee op en wordt zelfs voorzitter van de Zuiderzeepartij. Het comité werkt ook mee aan de beroemde Zuiderzeefilm, die heel romantisch het leven rond de Zuiderzee in beeld brengt.

Harderwijker-vloot, 1931. Een schilderij van Eibert den Herder

Adieu visserij

Nieuwe kansen

De protesten zijn tevergeefs. Op 28 mei 1932, om 13.02 uur, gooien kranen de laatste opening in de Afsluitdijk dicht. De Zuiderzee is verleden tijd en daarmee ook de Zuiderzeevervisserij. Toch is Eibert den Herder niet zomaar een Don Quichot. Hij laat ook zien dat nieuwe omstandigheden nieuwe kansen bieden. De zoon van een schipper en zelf jarenlang visser wordt een belangrijke zakenman. Veel vissers volgen zijn voorbeeld. De talrijke eendenhouderijen zijn er het bewijs van.

14 mei 1940

18 april 1945

Vijf donkere jaren

DUITSCHER BEZETTING.

De Burgemeester der Gemeente Harderwijk brengt ter algemeene kennis van de ingezetenen en geëvacueerden, dat:

- 1 de Gemeente Harderwijk vanaf heden Duitse bezetting heeft gekregen.
- 2 op de straat iedere volksverzameling wordt verboden.
- 3 de voorschriften inzake de verduistering blijven gehandhaafd.
- 4 verspreiding van valsche geruchten verboden is en streng zal worden gestraft.
- 5 de bevolking wordt aanbevolen rustig te blijven.
- 6 het verboden is - behalve aan hen die een openbaar ambt bekleeden - zich op straat te bevinden nadat de duisternis is ingetreden.
- 7 **het ten strengste verboden is, de radio af te stemmen op Engelsche en Fransche stations.**

Gegeven op bevel der Duitse bezetting.

Harderwijk, 14 Mei 1940

De Burgemeester van Harderwijk,
J. DE JONG SAAKES

De eerste proclamatie uit de bezettingstijd

Bezetting

Op dinsdag 14 mei 1940, 's morgens om half elf, stopt een Duitse auto voor het stadhuis op de Markt. Er stappen vier mannen uit die zelfbewust de trap beklimmen. Burgemeester Jan de Jong Saakes krijgt te horen dat Harderwijk bezet is. Zo simpel gaat dat.

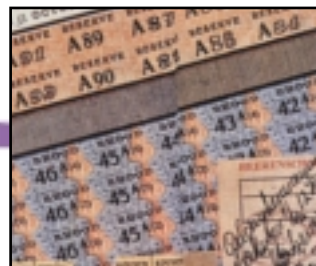
Nog dezelfde dag verschijnt een proclamatie die de Harderwijker bevolking officieel informeert over de Duitse bezetting. Van de zeven punten op de proclamatie zijn er vier verboden. Het vetgedrukte verbod is kennelijk het belangrijkste: 'Burgemeester der Gemeente Harderwijk brengt ter algemeene kennis van de ingezetenen en geëvacueerden, dat: **het ten strengste verboden is, de radio af te stemmen op Engelsche en Duitse stations.**' Vanaf het begin mag de waarheid niet meer worden gehoord. De komende vijf jaren volgen nog talrijke proclamaties, meestal tweetalig.

Veranderingen

Aanvankelijk merken de Harderwijkers niet veel van de bezetting. Het leven neemt zijn oude gang. Min of meer. Want er verandert wel degelijk iets. Op 24 mei 1940 verbiedt de bezetter bijeenkomsten van politieke partijen. Begin juni trekt rijkscommissaris Seyss Inquart de bevoegdheden van koningin en kabinet naar zich toe. Een paar weken later moeten de Nederlanders gouden tientjes en vijfjes bij de Nederlandse Bank 'in bewaring geven'. Enzovoort.

Gebrek aan alles

Voor de tweede helft van de bezettingstijd is zwaar. Het wordt steeds moeilijker aan levensmiddelen, kolen en kleding te komen. Vrijwel alles is 'op de bon'. Wie echte koffie, boter, suiker of fietsbanden wil kopen moet naar de zwarte markt. Het valt echter niet mee als je veertig gulden in de week verdient 260 gulden te moeten betalen voor een pond koffie.

Distributiebonnen

De bevrijding van Harderwijk: Suze Colder en kapitein C. Smith van het Perth Regiment

Angst

Nog bedreigender is de angst. De angst voor bombardementen en beschietingen van Engelse vliegtuigen bij het station en de Weisteeg. Bang voor de strenge straffen op het overtreden van Duitse regels. Wie zijn radiotoestel niet inlevert, kan naar Duitsland worden gedeporteerd. Angst om uit wraak voor een actie van verzetsmensen door de Duitsers te worden terechtgesteld. Een bekend voorbeeld is gemeenteambtenaar Wouter van Dam. Hij redt talloze mensen door valse persoonsbewijzen te maken. Op 26 januari 1945 pakken de Duitsers hem op. Vijf weken later sterft hij door de kogels van een executiepeloton.

Eindelijk vrij

Harderwijk staat op zijn kop als op woensdag 18 april 1945 Canadese militairen de stad bevrijden. Via Smeepoortstraat, Kerkplein en Vijhestraat trekken ze als helden naar de Strandboulevard. Duitse soldaten geven zich over. De nachtmerrie is voorbij.

De Berlijnse Muur, symbool van de Koude Oorlog

Nieuw elan

Burgemeester Numan neemt een militaire parade af, 1959

Numan

Er valt na de oorlog heel wat op te bouwen. Een kolfje naar de hand van Gijsbert Jan Numan, vanaf 16 september 1946 de nieuwe burgemeester. Als verzetsman in Apeldoorn staat hij bekend als Lange Gijs. Numan is een dynamisch man. Hij is de drijvende kracht achter vernieuwingen in de binnenstad en de uitbreiding van Harderwijk. Bij zijn aantreden heeft Harderwijk ruim 10.000 inwoners. Bij zijn vertrek in 1971 is al een jaar eerder de mijlpaal van 25.000 gepasseerd.

Nieuwe wijken

De ambitie van burgemeester Numan blijkt uit het plan dat de Harderwijker gemeenteraad op 24 november 1949 goedkeurt. Op twee kilometer van de binnenstad gaat Harderwijk een tweede stad bouwen. Tweelingstad is de toepasselijke naam. De grond is er goedkoop en het agrarisch gebied rond de binnenstad wordt gespaard. In 1951 verrijzen de eerste huizen in straten als de Beatrixlaan en de Bernhardlaan. De uitbreiding van de stad gaat in hoog tempo door: in 1961 Stadsdennen; 1966 het Slingerbos; 1971 Stadsweiden; 1981 Friesegracht; 1984 Frankrijk en 1990 Drielanden, voorlopig de laatste grote nieuwbouwlocatie.

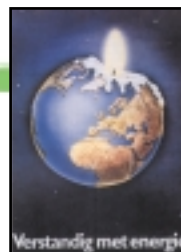
Het Dolfinarium

Misschien nog ambitieuzer dan burgemeester Numan is de familie Den Herder. Eibert den Herders zoon Frits bouwt in het begin van de jaren zestig een collectie zeezoogdieren op. Op 8 juli 1965 stelt hij het buitenbassin voor het publiek open. Het Dolfinarium is een feit. De meer dan 400.000 bezoekers die Harderwijk dan al jaarlijks trekt, hebben er een belangrijke dagattractie bij.

Dat is nog maar het begin. In 1968 verrijst de bekende koepel die een handelsmerk van Harderwijk wordt. Niet fraai, wel markant. Het Dolfinarium is voortaan niet alleen bij mooi weer een bezoek waard, het is nu ook een slecht-weerattractie. De terugslag komt in de jaren tachtig. Weinig succesvolle investeringen in binnen- en buitenland leiden tot een faillissement. Mede dank zij burgemeester Van Boeijen herrijst het Zeedierenpark Harderwijk B.V. uit de as van het Dolfinarium. Eén miljoen bezoekers per jaar wordt regelmatig gehaald. Harderwijk is trots op zijn dolfinen, maar kreunt 's zomers ook onder de last van de tienduizenden toeristen. Die vermaken zich niet alleen met de dolfinen, de zeeleeuwen en de roggen, maar ook in de binnenstad. Harderwijk is een echte toeristenstad geworden.

Dolfinarium, 1977

Feest in de stad

Viering van het 700-jarig bestaan van Harderwijk. Links op het bordes prins Hendrik, echtgenoot van koningin Wilhelmina

700 jaar stad

Het voordeel van een rijke geschiedenis is dat er regelmatig iets te vieren valt. Harderwijk doet dat in de 20e eeuw twee keer uitgebreid. In 1929 richt men de Vereniging tot feestelijke herdenking van het 700-jarig bestaan op. De officiële feestweek is van 8-11 september 1931. Het hoogtepunt van de herdenkingsfeesten is een historische optocht, waaraan ongeveer honderdvijftig personen meedoen. De optocht trekt hoge belangstelling. Prins Hendrik, echtgenoot van koningin Wilhelmina, komt naar Harderwijk. Hij kijkt geamuseerd naar de verklede Harderwijkers die het bezoek van stadhouder Willem V aan Harderwijk in de 18e eeuw naspelen. Harderwijk heeft nog steeds een herinnering aan dit feest, namelijk de Plantage. De vijverpartij is speciaal voor het 700-jarig bestaan van de stad aangelegd.

Een ongewone raadsvergadering in 1981

750 jaar stad

In 1981 pakken de Harderwijkers de herdenking van 750 jaar stadsrechten opnieuw groots aan. Het hoogtepunt vormt Het Historisch Spel "Die van Harderwijk..." Historisch Prentenboek van 750 jaar Harderwijk, tot leven gebracht door Spel, Muziek, Zang en Dans. Bijna achthonderd personen werken mee aan een indrukwekkende productie, die vier avonden op het Kloosterplein wordt gepresenteerd. In het twaalfde bedrijf zingen alle medewerkers uit volle borst het Harderwijklied.

*Harderwijk, ons Harderwijk,
U zij ons hart verpand.
Eens fiere rijke Hanzestad,
de trots van Gelderland.
Thans zevenhonderdvijftig jaar,
maar altijd nog vitaal,
modern en vooruitstrevend, ja,
als stad ons ideaal.*

Refrein:

*Harderwijk... Harderwijk...
Waar 't goed is om te leven,
Harderwijk... Harderwijk...
voor Die van Harderwijk.*

Student Wan Weh-lin dwingt in juni 1989 in Peking een colonne tanks tot stoppen

Slopen en bouwen

Drukkerij Mons

Dynamiek

Harderwijk een ingeslapen Zuiderzeestadje? Vergeet het maar. Harderwijk een metropool op de Noordwest-Veluwe? Dat is ook weer over-dreven. Wat is Harderwijk dan wel? Op pagina 3 staan diverse antwoorden. Harderwijk: toeristenstad, waterstad, groene stad, centrumstad, woonstad en geschiedenisstad. Dat laatste blijkt overduidelijk uit dit magazine. Hoe zit het met die andere kwalificaties? Moeilijk in enkele regels aan te tonen. Een begin van een antwoord staat aan het slot van *Geschiedenis van Harderwijk*. Een overzicht van veranderingen in en om de binnenstad toont de dynamiek van het oude Harderwijk. Ga maar na:

- 1970 Sloop van de bebouwing op de Vuldersbrink.
- 1972 Sloop visafslag aan de Havendam.
- 1973 Sloop scheepswerf aan de Havenkade.
- 1976 Sloop postkantoor in de Donkerstraat.
- 1977 Sloop veilinggebouwen aan de Hierdenseweg.
- 1980 Sloop villa Roos en Doorn aan de Diepegracht.
- 1982 Sloop voormalig militair hospitaal aan de Kaatsbaan.
- 1984 Sloop Stadshal aan de Doelenstraat.
- 1984 Sloop drukkerij Mons aan de Schoenmakersstraat.
- 1986 Sloop voormalig politiebureau aan de Kuipwal.

Niet alleen slopen, maar ook:

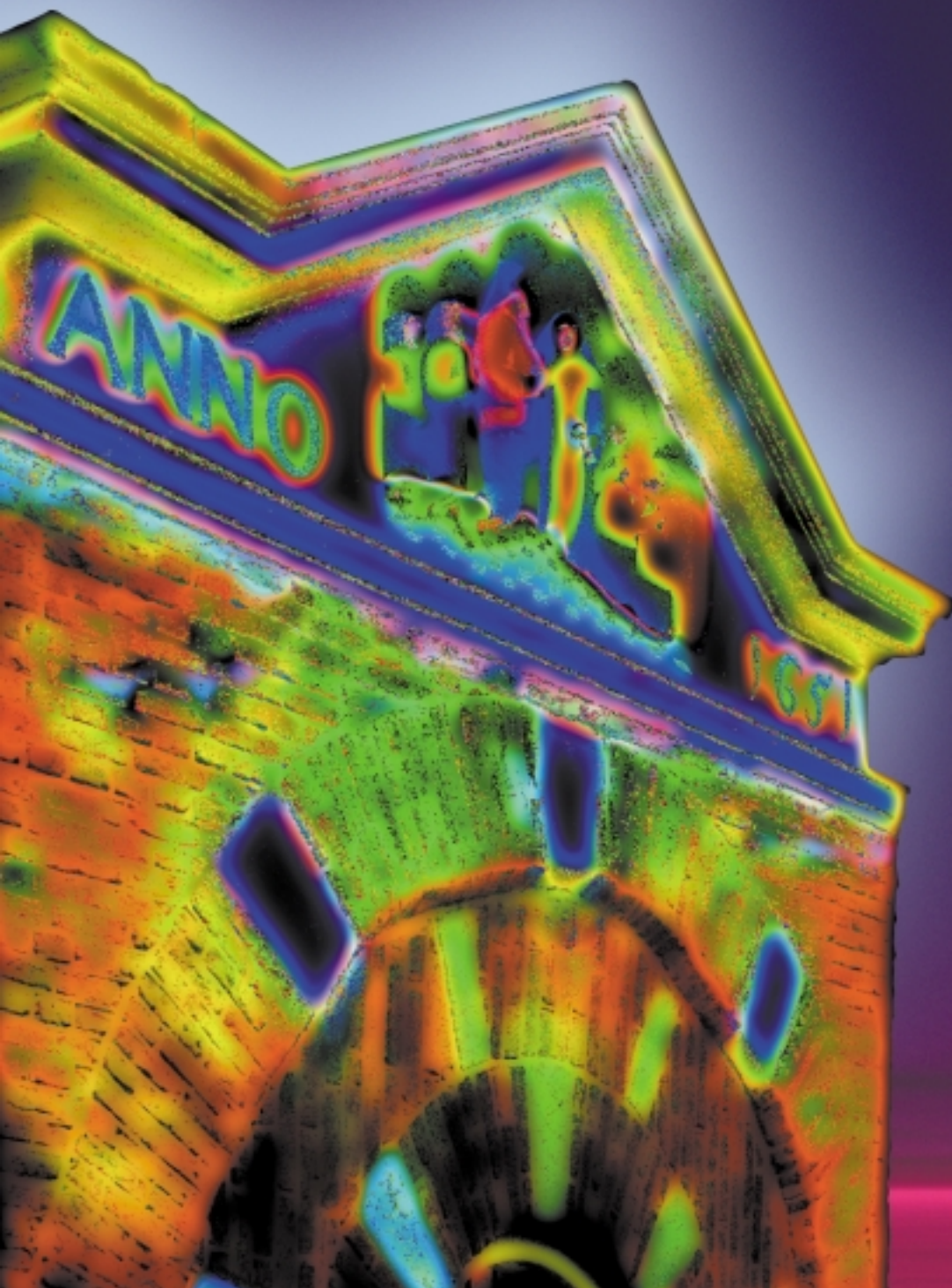
- 1965 Bouw Cultureel Centrum aan de Stationslaan.
- 1967 Bouw Dolfinarium aan de Boulevard.
- 1972 Bouw postkantoor aan de Johanniterlaan.
- 1975 Aanleg jachthaven aan de Knardijk.
- 1976 Aanleg eerste voetgangersgebied in de Donkerstraat.
- 1976 Restauratie van het Hortusgebouw aan de Academiestraat.
- 1983 Bouw bibliotheek aan de Academiestraat.
- 1985 Restauratie Soephuis aan het Blokhuis.
- 1986 Bouw ziekenhuis Sint-Jansdal.
- 1990 Woningbouw op de plaats van het voormalige Pius-ziekenhuis.

Geschiedenis

Dat is nu het kenmerk van geschiedenis: terugkijken, weten waar je vandaan komt. Maar ook: daardoor vastberaden de toekomst in kunnen gaan. Het verleden als inspiratiebron voor de toekomst.

Het voormalig militair hospitaal

De geschiedenis van de stad Harderwijk is lang en bewogen. Deze uitgave beschrijft de hoogte- en dieptepunten van deze oude Hanzestad. Al surfend reist u door 'de tijd van Harderwijk'. Beeld en tekst roepen de sfeer van het verleden op en brengen u uiteindelijk naar het moderne Harderwijk.

De volledige inhoud van deze uitgave is ook te vinden op de websites van het Stedsmuseum Harderwijk en de Gemeente Harderwijk. De uitgevers hopen hiermee scholieren en/of studenten een dienst te bewijzen bij het maken van een werkstuk of presentatie.

Colofon

auteur : Liek Mulder
illustraties : Stedsmuseum Harderwijk, Ton Pors
vormgeving, pre-press : AMC Ton Pors, Harderwijk
druk : Drukkerij Wedding, Harderwijk
uitgevers : Gemeente Harderwijk en het
Stedsmuseum Harderwijk, 2001
© copyright : Overname van de tekst is toegestaan mits
met vermelding van auteur en uitgevers.
Op de foto's rust copyright.

Gemeente Harderwijk:
<http://www.harderwijk.nl>

Stedsmuseum Harderwijk:
<http://www.stedsmuseum-harderwijk.nl>